

— Գիտէի կանխաւ թէ ասանկ կը մտածես, բայց շատ զոհ եմ բերնէդ լսելու համար: Թող որ ուրեմն խօսքս վերջացնելով ըսեմ թէ ինչ կ'արգելու զմեզ որ չհատանք. ոչ խորհուրդք և ոչ կրօնական տարօրինակ վարդապետութիւնք, այլ սոսկ մեր հակամիտութիւնքն ու պակասութիւնները: Առանց մեր կրիցը՝ բոլորով սրտիւ կ'ընդունէինք ինչ որ կրօնից մէջ մեր մօղէն վեր է. բայց հատաւնուս պէս հարկ է որ վարքերնիս ալ ըստ այնմ ըլլայ, կրօնից պատուէրները կատարել, խոր չիլ իր արգելած բաներէն և յաճախ մեր հաճոյքն ու ախորժները զոհել: Եռանդ չունինք և կը ջանանք արդարացնել զմեզ, չենք հատար ըսելով: Է՛հ, բարեկամք, հրաժարինք մեր կրքերէն և բան մը արգելք չըլլար քրիստոնեայ ըլլալնուս և կոչուելնուս:

Բայց հոս կանկ կ'առնում. բաւական երկայն բռնեցի զձեզ այսօր. առանց միտք ունենալու՝ զձեզ բարձր պտըտցուցի, դալ անդամ՝ կ'իջնանք դարձեալ յերկիր, աշխարհի մէջ մեր ունեցած զրիցը վրայ զբաղելու համար:

ՌԱՖԷ

Կըշարունակուի:

Արեւքի Ակրոպոլսոյ հարաւակողման աշերակները:

Աթէնքի Ակրոպոլսոյ հարաւակողման ստորոտը, գրեթէ մաքրուած ըլլալով՝ ի հողոց, մինչև ցայսօր հոշակաւոր աւերակները կը տեսնուին. որոց սոսկ շեղակոյտը ապշեցուցած էր զիտողաց աչքերը, մինչդեռ չէին կրցած որոշել թէ այն աւերակները հնութեան համբաւաւոր յիշատակաց որ դասուն կը վերաբերէին:

Ակրոպոլ կառուցեալ է ժայռի մը ստորոտը բարձրահայեաց զիրքով, որ կ'իյնայ հին միջնաբերդին հիւսիսային և արևելեան կողմերը: Դէպ ի արևմտեան կողմը միայն ունի զառ ի վայր

կճեայ մեծագործ սանդուղ մը, որոյ աստիճանները դուրս հանեց 1853ին Պ. Պէոլէ իր պեղմունքներով: Այս սանդղոյն մուտքը Աթենացիք փակեցին նախադրանց շինութեան ժամանակ, կը տեսնուի ցարդ գալթին պատերուն և սեանց մի մասը որք շարուած են թանգարանին մուտքին առջև: Քառակուսի բարձր աշտարակն՝ որ մուտքին վրայ կը նայի, միացորդ մի է երրորդ դարու տիրապետութեան գաղղիացի իշխանաց՝ որ դուքս եղան Աթենայ: Իսկ այն փոքրիկ շէնքը որ աշտարակին ստորոտը կ'իյնայ, է Յաղթութեան մեհեան, որուն կողմնական մի երեսը դարձած է դէպ ի արտաքին պատուարը, և իր յառաջակողմը և յետակողմը ձևացած են սիւներով կամարակապ սրահներ: Իսկ Պարթենոն՝ որ դաշտավայրին ամենաբարձր կէտին վրայ է, Յունաստանի ամենագեղեցիկ շէնքերէն մէկն ըլլալով, իսկոյն իրեն կը ձգէ ճանապարհորդին աչքերը: Քիչ մը դէպ ի ձախակողմը կը տեսնուին Երեքթիոնի աւերակները, Բոլիստեան և Պանդրոսեան Աթենասայ կրկին մեհեանը. և հարաւային կողմը կը տեսնուին կարիատիդներն, որք իրենց զվառն վրայ կը տանին մեհեանին չքեղ վերնատան վերնախարիսխը:

Պատուարը որ յեցեալ է որմակալներու, և կը շրջապատէ Ակրոպոլսոյ բոլոր այս մասերը, չէ նոյնը ինչ որ շինեց Կլիմոն՝ Միլտիադեայ որդին՝ իրեն ծախիւքը, այլ Տաճկաց շինածն է, որ դոցած է առջինը, բայց այսու ամենայնիւ Կլիմոնի պատուարն ալ կը տեսնուի ուրեք. իսկ պատուարաց ստորուտէն մինչև ի վայր ժայռը սեպածն է: Ժայռին քանի մը զիւրամատոյց տեղերուն վրայ կը տեսնուէին երբեմն սիւներ, բարձրաբերձ կոթողներ, որք նուիրուած էին ի յիշատակս իրենց երաժշտութեան և բանաստեղծութեան մրցանաց մէջ ըրած յաղթութեանց: Կային ուրիշ յիշատակարաններ ալ ուր նոյն նպատակաւ փորուած էին լեռան կողերուն վրայ: Նոյնպիսի էր նաև

Տրասիլլեայ թատերական հիանալի յիշատակարանը, որ գրեթէ մինչև մեր օրերը իր կատարելութեանցը մէջ մնացած էր, բայց ճաճկաց ուռմբերէն տապալեցաւ:

Այս յիշատակարաններս՝ որ Բակքոսի նուիրեալ են սպանդարամետական հանդէսներու մէջ մրցող յաղթականներէն, կը ցուցնեն թատերց մերձաւորութիւնը, ուր ստացած էին այս մրցանակներս: Ասոնք են այն թատերները որոց աւերակները կը տեսնուին մինչև ցայսօր Ակրոպոլսոյ հարաւակողմը: Չախակողմը Ատտիկոսի Հերոդեսայ թատրը կ'իյնայ, իսկ քիչ մը առաջ երթալով Բակքոսի թատրէն, որ շինուած է մօտ արեւելեան ծայրին, ընդ առաջ կ'ենէ ծածկեալ կամարակապ սրահը, զոր կառոյց եւմենէս Պերգամոնցոյ թագաւորը, երաժշտաց կրթմանաց տեղ ըլլալու համար, իսկ հանդիսականաց ալ՝ անձրիի ժամանակ պատսպարան:

Կը տեսնուին չորս կողմ կամարածէ յարկեր որք թաղուած են մինչև կամարաց պատուանդանը: Աղբասանդրի յաջորդ թագաւորները փառք համարեցան զարդարել Աթէնքը նորանոր յիշատակներով, որոնց վրայ արձանագրեալ էր իրենց անունը: Նմանեցան անոնց նաև Հոմմայեցոց կայսերաց շատերը, որոց մէջ Ագրիանոս քան զամենքը գերազանցեց: Աթենացի սոսկական մարդ մը՝ որ կը կոչուէր Հերոդէ Ատտիկոս՝ նախանձեցաւ ասոնց փառացը վրայ: Այս անձս Մարաթոն ծնած էր, և աշակերտած նոյն ժամանակին համբաւաւոր պերճախօսներուն: Ինքն իսկ ճարտասան և քաջ մատենագիր էր. իշխանապետ եղաւ 437ին, և ապա ըղեաշխ 443ին. առանձնացաւ վերջապէս հառարակաց կեանքէն, և այն անհամար հարստութիւնները՝ որ ձգած էր իր հայրը ու ինքը աճեցուցած, զործածեց 'ի գեղեցկաշինութիւն քաղաքին Աթենացոց: Վերստին շինեց կճեայ կամ աթենական կրկէսը, և արժանաւորեցաւ հոն թաղուելու:

Բայց իր գլուխ գործոցը եղաւ թատրը կամ Ողէտներ, զոր կառոյց Ակրոպոլսոյ մօտ, և անուանեց Ռէգիլլա 'ի պատիւ իր կնոջը զոր մահը կորզեր յափշտակեր էր իրմէ. այս յիշատակարանս կործանեցաւ հռովմէական ինքնակալութեան վերջին տարիները: Վալերիոս փոխեց զայն ամրոցի. եղաւ ապա ապուլէն բաղնիքով ընտանեաց, և կամաց կամաց թաղուեցաւ աւերակաց տակ, որք զիջուեցան բարձրացան մինչև ցհաւասարութիւն յարկաց երկրորդ դատիկոնին: Յետագայ դարուց հնագէտ ճանապարհորդները, ուրիշ թատրոնի նըշաններ ալ գտնելով, զասիկայ Բակքոսի թատրը համարեցան: Նախֆանտլէր տուաւ անոր իր ճշմարիտ անունը: Եղան նաև ուրիշ քանի մը պեղմունք ալ, մին՝ 4848ին, ծախիւր Աթէնքի հնախօսական ընկերութեան, և գտան տեսարանին մի մասը. 4857ին ձեռք զարկին մարբել միայն շինուածոյն ներքին կողմը՝ որ գրեթէ 20,000 խորանարդ մեզր աւերակներով ծածկեալ էր: Աշխատութիւնը մեծաւ գործունէութեամբ առաջ տարուելով՝ քիչ ատենէն 'ի լոյս հանին կիսաբոլոր ատիճանները որք կ'իյնան տեսարանին դէմ, և որոյ վրայ կրնան նստիլ ութ հազարէն մինչև ցտտան հազար հանդիսատեսք: Վեց սանդուղք որք կը տանին այլ և այլ տեղեր, երաժշտաց կիսաբոլոր վերնատունը, որուն յատակը ելեւիտինի սեաւ մարմարիոնէն շինեալ է, և այս յատակիս ներքև ջրհոր մը. վերջապէս տեսարանը, և ուրիշ այլ և այլ շինուածներ, որք յարակիցք են զլիսաւոր շինուածոց:

Բակքոսի թատրին մօտ կայր քառանձաւ մը որ նուիրեալ էր նոյն դից, և որուն ճակատի տեղ կը ծառայէր Տրասիլլեայ թատերական յիշատակարանը: Ըստ սովորութեան Յունաց թատրը ժայռին յեցած է, որք այս կերպ շինուածոց մէջ երկրին բնական կորութիւնը իրենց օգտակար կ'ընեն: Քանտլէր անգլիացին, որ իր խորին նրբամտութեամբը ճանչցաւ Հերոդէ

Ատտիկեցւոյն Ողէտնին դիրքը, նոյնպէս ինքն եղաւ առաջին որ ցուցուց Բակ-քոսի թատեր դիրքը: Իր կարծեացը հետեւեցաւ նոյնպէս Պարդէլլմի գաղ-դիացին, Անաքարսեայ ձաւնապար-հորդոշքեան հեղինակը: 1857ին ու-րիշ պեղումներ ալ 'ի լոյս հանեցին վերի կողմերէն քանի մի աստիճաններ ալ Տրասիլլեայ յիշատակարանին մօտ: Այս պեղմանց մէջ զխաւոր պատիւը կը պատշաճի բրուսիացի Պ. Սդրաք ա-նուամբ ճարտարապետի մը, որ Աթէնք եկաւ 1862ին, յիշատակարանները քննելու համար, համազգի հռչակաւոր իմաստնոց ժողովով մը: Պ. Սդրաք եր-կիրը քննեց, բայց բոլորովին կործան-ման և խառնակութեան մէջ էր, ա-նանկ որ երկար ժամանակ անյուսու-թեան մէջ մնաց կանոնաւոր ձև մը գտնելու համար:

Սակայն 'ի սկզբան՝ տեղոյն յատա-կագիծը հանեց, և ապա երկրին կո-րութեանը կիսամասնեայ պատկերը: Եւ այս չնչին ուրուագիծ պատկերնե-րով փորձեց 'ի լոյս հանել վաղեմի թատրը. և այս աշխատանքս որ առաջ տարաւ մեծաւ գործունէութեամբ՝ շատ կարեւոր արդիւնքներ ունեցաւ: Հնախոյզ ճարտարապետը ցուցուց որ վաղեմի շինուածքին ստորին կարգին աստիճանները պէտք է որ եօթը ութը մեղր խորութիւն ունենան:

Յետ ութօրեայ անօգուտ ջանից, երբ բոլորովին յուսահատած կը տես-նուէին, 1862ին, մարտի 22ին, վեր-ջապէս 'ի լոյս հանեցին հռչակաւոր շէնքի մը սանդղին առաջին աստիճա-նը: Նորոգ եռանդեամբ վառուելով, 'ի լոյս հանին հետզհետէ եօթնևտասն սանդղամատունք, և երեք համա-կեղրոն սանդուղներ, որք կը տանին զէպ ամեն կողմ: Դիւրին է իմաստա-սիրել հնախոյզ զիտնոց սրտին տազ-նապը, որք մէկուկէս ամիս շարունակ աշխատելով, կրցան վերջապէս ամբող-ջացունել Աթէնքի հնագոյն թատրին մնացորդները, որ օրինակ եղած էր այն ամեն թատերաց, զոր կանգնեցին

յետոյ Յոյնք և Հռովմայեցիք: Ո՞վ չըլ-լար հաղորդակից այս սրտի յուզման, խորհրդածելով որ այս շէնքս որորան եղաւ երբեմն թատրոնական արուես-տին, և թէ այս տեսլարանիս վրայ, այս աստիճանաց առջև են, որ Եսքիլ, Սո-փոկլ, Եւրիպիդ և Արիստոփան հան-դիսացուցին իրենց հրաշալի քերթու-թիւնները, որոնք հրաշակերպք կրնան ըսուիլ մարդկային հանճարոյ:

Գիտեմք որ մեր թուականէն հինգ դար առաջ, Աթէնք փայտաշէն թատր մը միայն ունէր, որ կործանեցաւ՝ երբ կը հանդիսացուէր Պրատինաս քերթու-ղին մէկ խաղը: Թեմիստոկլ քարաշէն նոր թատր մը շինեց, որ լմնցաւ պեր-ճախօս Լիկուրգոսին դատաւորութեան ժամանակ, Քրիստոսէ 360 տարի ա-ռաջ: Այն պեղմունքն որ Պ. Սդրաք սկսաւ իր ծախիւքը, և զոր շարունա-կեց Աթէնքի հնախօսական ընկերու-թիւնը, ծանուցին մեզ այն մնացորդնե-րը՝ որք կը վերաբերին շինութեան այս երկու տարբեր թուականներուն. նոյնպէս և Հռովմական թատրոնին մնացորդներն ալ. որ բարձրացեալ էր հնոյն աւերակաց վրայ՝ անտարակոյս այն թուականին, երբ Աղրիանոս ինք-նակալը կը լեցունէր իր գեղեցիկաշինու-թեամբքը քաղքին բոլոր այս կողմերը: Այս աւերակներս հետազօտելու ժա-մանակ զարմանալի է տեսնել, որ թա-տրոնը երթալով կը չափաւորուի իր էական և պիտանի մասերուն մէջ, և անձուկ տեսլարանն որ կը բաւէր մեծա-մեծ քերթողաց թատերական խաղերը ձևայնելու՝ կ'ընդարձակի երաժշտաց վերնատունը մէջ առնելով. ապա այս վերնատունը փոխեցաւ այն չափուն՝ որ կը տեսնուի հասարակօրէն հռովմեա-կան թատերց մէջ. և յետոյ բարձաւ բո-լորովին մարդկանց հրապարակ ըլլալու համար, որք փոխանակեցին հանճա-րեղ թատերական խաղուց տեղ՝ Ա-թէնքի յետամնացութեան ժամանակ, երբ ապականեալ Աթենացիք անոնցմէ ախորժ չէին զգար: Այն ատեն հանդի-սականները խաղացողներէն բաժնելու

համար, կառուցին աստիճանաց ներքև կռուսնուց մը, կամ ցած պատուար մը, ինչպէս որ կայ հռովմէական տեսլարանաց մէջ, ըմբշամարտկաց ասպարէզը հանդիսականաց բեմէն բաժնելու համար. և այս պարսպաց տակ առուակ մ'ալ փորեցին, որպէս զի մեռելոց արիւնը մէջը ղաղէ: Կռուանոցին ետև երաժշտաց վերնտառներ բարձրութիւն, և անմիջապէս ետևի աստիճանաց վըրայ, գտնուեցան կճեայ նստարաններ, կրելով իրենց վրայ նշանակիչ դրութիւններ, որոց վրայ կը բազմէին աւագորեար անձինք. որք Աթէնքի մէջ քաղաքական կամ քահանայական գրեթետէր պաշտօնները կը կատարէին. իսկ անոնց կեդրոնը գտնուեցաւ այն բազմոցը ուր կը նստէր Բակքոսի քուրմը. որ կ'որոշուի ամենէն քանդակներով զարդարեալ ըլլալով: Տեսլարանին ետևը, զուգահեռական ուղղութեամբ երկայն և լայն վայրագաւթ մը կար որ կը ծառայէր այն տեղւոյն՝ զոր մենք ժողովետոյ կ'անուանեմք մեր արդի թատերաց մէջ: Ասիկայ հանդիսականաց համար շրջագայելու տեղ մի էր հանդիսացման կանկ առնելու ժամանակ:

Իսկ ընտրեալ հանդիսատեսաց աչքը՝ որք ըստ սովորութեան կը բազմին ստորին աստիճանաց վրայ, կը հայի դէպ 'ի սիւնազարդ սրահ մը, որ այժմ կ'ործանեալ է. և պէտք էր ըստ սովորութեան յօրինուած ըլլար ճարտարապետական ճոխ զարդարանքով, և ունենար նշանաւոր խորութիւն մը: Իսկ անոնք որք կը բազմէին ընդհակառակն աւելի բարձր աստիճանաց վրայ, կրնային իրենց աչքը պատուարին բարձրութենէն ալ անդին տեսնել: Պատուարը և խզինեայ ու Սինիոնի հեռաւոր ժայռերը իրենց համար թատրոնական ճշմարիտ զարդեր էին:

ՏԱԿԷՌ

Լուդովիկոս-Յակովբ-Մանտէ Տակէն, ծնեալ 1787ին, Գորմէյլի մէջ, 'ի սկզբան մաքսաւորութեան գործոց մէջ դրուեցաւ: Իւր վառվառն և կրքոտ բնութիւնը չկրցաւ երկար առեն դիմանալ հանդարտ և նիւթական հաշիւներու մէջ: Եւ զեղարուեստից մասնաւոր բերում յանձին զգալով, թողուց փութապէս իւր պաշտօնները՝ ինքզինքը նկարչութեան վարժից տալու համար, և թատրոններ զարդարող Տէկոդդիին արուեստանոցը մտաւ: Այն ժամանակները շատ ետև էր այս արհեստը. Տակէն նշանաւոր կատարելագործութիւններ ըրաւ անոր վրայ: Առաջինն այս է, որ գունոց պատրանքին վրայ լուսոյ արդիւնքն աւելցուց, այնպէս զի նոյն ժամանակի թատերական նկարուց յաջողութեանց մեծագոյն մասին ինքն պատճառ համարուած է:

Բայց Տակէն նկարչութեան նշանաւոր հանճարէն զատ ունէր նաև ուրիշ ձիրք մը որ զինքը շատ փնտռել կու տար Բարիզու ընկերութեանց մէջ. այսինքն շատ զարմանալի պարող էր այնպիսի ժամանակ՝ յորում դահլիճաց պարը դրժուարին արհեստ էր: Սորված էր նաև լարով պարելը, և այն աստիճան ճկունութիւն և դիւրաշարժութիւն մարմնոյ ունէր, որ Արդուա կոմսին պէս (կարու ժէն ետքը), որ կը մրցէր անուանի նաւարէին հետ, Տակէն ալ կրնար առանց ստորին մնալու հրապարակաւ մրցիլ անզուգական Ֆուրիոգոյին հետ: Բայց այս յաջողութիւններն ու յաջութանակները, զորոնք կը վայելէր սաստիկ սնապարծութեամբ հանգերձ, չէին կրնար բաւական ըլլալ իրենին պէս գործօնեայ և յանդուգն հանճարի մը: Բրէժլոսթ, հեղինակ զանազան համայնացուցից, իրեն օգնական առաւ զՏակէն, որ իւր կատարելագործող հանճարովը, այս տեսարանս ալ կատարելագործեց, և աւելի բնականութիւն տուաւ պատրանաց: Ասով է որ գրտ-